

NAPJAINK FILOZÓFIÁJA.

— Első közlemény. —

Kant bölcelete az újkori filozófia belső, szellemi alkatának beteljesülését jelenti. Gyakran hangsúlyozták, de nem épp ilyen gyakran értették is meg azt, hogy Kant tanításában a Descartes-ból kiinduló rationalismus, amely az ész elsőségét vitatta, és a Bacon által megindított empirizmus, mely a tapasztalatot tolta előtérbe, egy magasabb egységre jutott s ebben az egységben érvényesült mindaz, ami e két, egymással párhuzamosan haladó áramlatban értékes volt. Valóban, mintha Kant filozófiájában Hegel szellemi dialektikája jutott volna világos és tökéletes kifejezésre: a rationalismus thesis-e és az empirizmus antithesis-e itt egy átfogó synthesisben nyert kiegyenlítést, amelynek során megszűnt ugyan mind a thesis, mind az antithesis, de megőriztetett mindaz, ami e kettőben becses és igaz volt. Ez a synthesis az értékek egész seregét teremtette és az elmélyedő bölcselő minél többször fordul kutató lélekkel Kant bölcelete felé, annál inkább nyűgözi le őt ennek a teremtő szellemnek ereje, amely a problémák özönét tárja fel előtte és olyan összefüggések lehetőségére hívja fel az éber figyelmet, amelyeknek kutatása és kiderítése a bölcselő becsvágyának méltó tárgya. Kant bölceletének gazdagsága szinte kimeríthetetlennek látszik.

Az öntudatos szellem áll ennek a kritikai bölceletnek központjában és az öntudatos szellem annak kiapadhatatlan forrása. Nem lehet tagadnunk, hogy az öntudat immár Descartes óta az egész modern bölceletnek nélkülözhetetlen fogalma, amely körül forog minden metafizikai, lélektani, ismeretelméleti fejtegetés, s amely nemcsak kiinduló-, hanem egyszersmind végpontja is minden rendszernek, amely

az emberi gondolkozás problémáinak megoldására tör. Ámde azt sem lehet tagadnunk, hogy az öntudatos szellem Kant bölcseletében jutott el arra a magaslatra, amelyen teremtő erejének minden energiája nyilvánvalóvá lett és amelyen egész fényében ragyogva láthatóvá lett a maga végtelensége mindazok előtt, akik őszinte hűséggel iparkodtak az emberi kultúra rejtélyeinek megfejtésére. Kant bölcseletében nyilvánvalóvá lett, hogy a szellem lényege az a páratlan öntudatosság, amely a szellem számára lehetővé teszi, hogy ne csak létrehozza a maga alkotásait, hanem azokban, mint a maga értékének megtestesüléseiben, igaz örömét is találja. Ez az öntudatos szellem mindent megért, amit ő alkot és hoz erre a világra, de csak azt érti meg, amit ő alkot és hoz erre a világra. A világot és természetet is csak akkor érti meg, ha azt a magából újra alkotja és öntudatosná teszi azt, amit tudattalanul alkotott. Minden, ami a szellem öntudatának fényében jelenik meg, értéket nyer : az öntudatos szellem értéke sugárzik rajta szét és teszi becsét örökkévalóvá. Minden, amit a szellem alkot, igaz, szép és jó. A bölcseletnek mostantól fogva éppen az lesz a szerepe, hogy a szellemnek tevékenységét türelmes elemzéssel megvizsgálja s ezen elemzés alapján kiderítse azokat az elemeket, amelyek által az igaz igazzá, a szép széppé, a jó jóvá lesz. Nincs itt sehol fellengző metafizika vagy csodákat ígérő intuitio, hanem csak elmélyedő, türelmes megvizsgálása a teremtő szellemnek és szerény, becsületos igyekezet azoknak a mélységeknek feltárására, amelyekből ered az igazi élet. A vizsgáló tekintet a külsőről a belsőre, a tárgyról az alanyra, a Nem-Énről az Énre, a világról a szellemre fordul, s a szellemen keresztül néz mindent, ami van s magyarázatra vár.

Az öntudatos szellem varázsa ejti foglyul a német idealizmus nagy alakjait, akik Kant nyomába hágva, a maguk módján keresik a szellem alkotásainak megértését s igyekeznek rendszerbe állítani a fontra vetett problémák megfejtéseit. Fichte, Schelling, Hegel egyformán meg voltak győződve a szellem teremtő erejéről és jól látták, hogy a bölcselet feladata más nem lehet, mint ennek a szellemnek megértése ; jól látták azonban azt is, hogy ez a lehető mélysé-

gekig hatoló megértés csak egy szerves rendszer keretében lehetséges. Ahol szellem van, ott rendszernek is kell lennie, mert hiszen a szellem maga is lehetőségek rendszere, amelyek az ember közbejöttével az emberi alkotásokban lesznek valóságokká. Ezért tör mindenikük teljes öntudatossággal a rendszer felé, amelyben a szellem tevékenységeit lehet és kell megmagyarázni. Ez a rendszerező akarat nem hiányzik Fichtéből sem, aki azonban legelső feladatának az öntudatos szellem történetének kifejtését tartja, szembeállítván azt, mint nélkülözhetetlen tényezővel, a Nem-Énnel, amelyen az Én tevékenységei megvalósulnak. Ha nincs Én, azaz öntudat, nincs ismeret és nincs bölcelet; de nincs ismeret és bölcelet akkor sem, ha nincs Nem-Én, hogy azt az Én magával, mint szükséges korlátot, szembesítse. Amit Fichte ebben a vonatkozásban az öntudatról és a szellemről megállapított, az a bölceletnek örökbecsű vívmánya, amelyet éppen ezért semmiféle filozófia sem nélkülözhet, ha a szellemet a maga belső valóságában megérteni akarja.

Az öntudatos szellemben és a rendszerben való hit hajtja és űzi Schellinget is a fejlődés számtalan szakaszán át, hogy a szellemet és annak alkotásait felfogván, megértse. A szellem csak önmagát érti meg és azt, amit ő alkotott — mondtuk fennebb. E tétel igazsága szembeszökően jut kifejezésre Schelling fejlődésének korai szakaszában, amikor Fichte kísérletét egészen egyoldalú kísérletnek bélyegezve, a természetet is a szellemből akarja megérteni. A természetben is a szellem lakik, csak hogy ez a természetben megvalósuló szellem nem öntudatos, hanem tudattalan szellem, amely folyton hat és teremt ugyan, de ez az ő hatása és teremtése nem-tudatos. De mégis hatnia és teremtenie kell a természetben, mert különben nem lehetne tudatossá az emberben és az ember alkotásaiban. Sőt a természet legmagasabb foka egyenesen az öntudatos szellem létrehozása az emberben. Ott lakik hát a szellem a természetben is s éppen ezért lehetséges az emberben lakó szellemnek megismernie a természetet. Ha a természetből hiányoznék a szellem, soha sem lennénk képesek a természet megismerésére. Amint Schelling mondotta: a természet és a szellem azonos.

Az öntudatos szellem a maga legmonumentálisabb kifejtését kétségkívül Hegel rendszerében éri el, amelynél hatalmasabb alkotást nem ismer a bölcelet története. Itt valóban a szellem űli a maga végleges diadalát. A szellem Hegel rendszerében szemünk láttára halad fokozatról fokozatra, lépcsőről lépcsőre s lassú, de céltudatos fejlődés során jut el a maga abszolutságára a filozófiában, illetőleg a vallásban. Aki ezt a lassú fejlődést a *Phänomenologie des Geistes* bonyodalmas és szövevényes fejtegetéseiben végig tudja kísérni, az bámulattal áll meg annak a gondolkozónak géniusza előtt, aki ezt a végtelen folyamatot a maga szellemének erejével előttünk feltárni képes volt. De az ilyen türelmes tanulmányozó meglepetéssel fogja látni azt is, hogy sok minden, amit különösen a társadalom- és történetbölcelet manapság új portéka gyanánt árul, Hegelnél már igen szépen és világosan kifejezésre jut. Itt is a szellem története tárul fel előttünk, amint a legsőbb fokról folytonosan emelkedve, önmaga tartalmát kifejti és végül a maga világos öntudatára jut, mihelyt önmagát teszi a maga tárgyává. Az abszolút szellemben a tárgy és az alany egybeesik.

Minden szellemi alkotásban tehát — természetesen — a szellem tevékenysége mutatja meg a maga végtelen erejét. Az abszolút szellem, melyben a szellem önmagát teszi a maga tárgyává, vagy szemléli önmagát, s ekkor eléáll a művészet bölcelete, vagy képezi önmagát s megszületik a vallásbölcelet, vagy megismeri magát s feltárul előttünk a filozófia története. Mindenütt a szellem tevékenysége áll előttünk és a szellem tevékenysége jut kifejezésre az alkotások különböző síkjaiban. És a filozófia egyetlen feladata megérteni azt, hogy a szellem fejlődése miként ment végbe. Amíg a korszellem csendesesen kialakul, addig a filozófia legfennebb ezt a kialakulást segíti elő, de magát a korszellemet tökéletesen csak akkor képes kifejezésre juttatni, ha a korszellem már a maga teljességében áll előttünk. Így kell értenünk Hegel szavát: Minerva baglya csak a setétség beálltával kezdi el repülését. A bölcelet u. i. soha sem veszhet el a részletek útvesztőjében, hanem mindig a bevégzett Egészre kell irányulnia, mert hiszen az igazság soha sincsen az apró-

lékos részletekben, hanem mindig csak a megvalósult és a jelentést teljesen feltáró Egészben. Hogy azután ez az Egész továbbra is állandó változásnak, tehát fejlődésnek van alávetve, az az öntudatos szellem lényegéből önként következik. Nem tartozik már most ide annak megmutatása, hogy ebben az Egészben miként kell az önmagát megvalósító szellemet látnunk, sem annak fejtegetése, hogy a szellem ezen önmegvalósításában miként fejlődik ki az igazi élet, tehát Hegel bölcelete minő értelemben nevezhető élet-filozófiának. Nekünk itt meg kell elégednünk annak megállapításával, hogy az öntudatos és teremtő szellem a maga tetőfokára Hegel szellemében és rendszerében jutott el: ez a rendszer, amikor a kifejlő szellem történetét figyelemmel kíséri és megérti, maga is a szellem kifejlésének egy végtelenül magas fokára mutat rá. Ez a rendszer a szellem filozófiájának minden tulajdonságával ékes.

Rendkívüli volt az a hatás, amelyet Hegel hatalmas arányú rendszere a kortársak szellemi kifejlésére gyakorolt. Filozófia, államtan, jogtudomány, történettudomány, teológia, æsthetika, nyelvtudomány egyformán e hatás alatt állottak s jutottak sokszor egészen meglepő eredményekre és magyarázatokra, sőt egyes tudományok történetében ez a hatás egyenesen korszakalkotó volt. És mégis, éppen e rendszer egyeduralmának napjai jelentik tulajdonképpen annak az időnek kezdetét, amelyben a szellem erejébe vetett hit mélységesen megingott és a filozófia minden hitelét elveszítette. Ezáltal az a válság tört ki és lett nyilvánvalóvá, amelynek első nyomai már ott jelentkeznek Jacobi bölceletében, akinek tana nálunk is döntő hatással volt Köteles Sámuelre fejlődésének későbbi korszakában, sőt talán befolyást gyakorolt Eötvös József gondolkozásának kialakulására is. Jacobi az érzés részéről támasztott nehéz kifogásokat Kant rationalismusával szemben, s a tudás fölé a hit hatalmát állította, amely az igazi életnek megragadója, az értékek forrása: egyedül a hit vezethet el minket közvetlen bizonyosságra, tehát tőle nyer bizonyosságot az az ész is, amelyre Kant olyan nagy büszkeséggel tekintett. Nem az ész, hanem az érzés és a hit az örök igazságok kútfeje. Kant rationalis-

musával Jacobi a maga erőteljes irrationalismusát állítja szembe: az érzés, amelyet Jacobi olykor-olykor az ész fogalma alá csúsztat, közvetlen bizonyosság birtokába juttat s tulajdonképpeni tevékenysége nem ítélethozatal vagy fogalomalkotás, hanem tiszta szemlélet, amely egyenesen Istenre irányul. Ez a szemlélet teremti az igaz, a szép, a jó értékeit is, de egyszersmind ez emeli ki az embert az érzéki-ség köréből és felemeli őt az érzékfelettinek egyedül értékes világába, ahol az ember valóban Isten képmása lesz és a maga rendeltetésének tudatára jut. Szóval: Jacobi bölcselétében erőteljesen útat tör magának az az *irrationalismus*, amely az ésszel szemben az érzést állítja a szellemi élet előterébe s az érzést teszi minden értékesnek és örökéletűnek forrásává. Ez az irrationalismus és emotionalismus lesz jellemző vonása Scheler elmélkedéseinek is, amelyek ugyan befejezéshez nem jutottak, de mint tünetek napjaink bölcselétének jellemző tartozékai.

Az ész elsősege ellen intéz támadást Schopenhauer is, amikor előtérbe az *akaratot* állítja, amely mint öntudatlan erő már ott mutatkozik és működik az anorganikus világban s ott található az emberi lélekben is, mint annak lényege és magva. Ha azt a kérdést vetjük fel, mit lehetne Ding an sich-nek vallani, akkor Schopenhauer nézete szerint erre más feleletet nem adhatunk, csak ezt: a tünemények és jelenségek mögött elrejtő lényeg az akarat. És hogy az észnek itt még nyoma is eltöröltessék, ez az akarat öntudatlan, nyers, vak és esztelen akarat. Ennek a vak, nyers, ösztönös, esztelen akaratnak nyilatkozása minden, ami létezik és van. Az ismeretben magában is ez az akarat viszi a vezetőszerpet s az agyvelő nem egyéb, mint látható akarat a megismerésre. Schopenhauer-nál is hát az emotionalis elemek nyomulnak előtérbe s az ész szerepe kénytelen nagyon kis körre zsugorodni össze. Jacobinál az érzés, Schopenhauer-nél az ösztönös és öntudatlan akarat viszi a vezető szerepet és nőttön-nő az az ellenszenv, amely a gondolkozó szellemre irányul. Ahogyan a XIX. században előre haladunk, olyan mértékben készül elő az út az ú. n. *életfilozófia* számára s valóban a szellemfilozófia lépten-nyomon tért

veszít. Az életfilozófia ezt az elveszített teret ügyes készséggel foglalja el.

A szellemfilozófia és az életfilozófia között mozognak azok a nemes és mélyreható fejtegetések, amelyekkel Eucken bölcséletében találkozunk. Nála a szellem egy mindent átható metafizikai hatalommá lesz és arra van hivatva, hogy az egész életet áthatva, annak jelentést és értéket adjon. Euckenre az élet elgépiesülése és az önmagáért végzett munka imádása van végtelen hatással és ad ajkára prófétai szavakat, amelyekben óva inti embertársait az elkövetkezendő veszedelmekre. Az emberek külső életének elmechanizálódásával párhuzamosan halad a belső élet elsekélyesedése is, amely az élet igazi jelentésének és a szellem értékeinek tökéletes elsorvadására vezet. Eucken azonban nemcsak a szellemet félti, hanem félti az életet is a megmerevedéstől és a gépiességtől, amelytől csak az óv meg, ha az élet a maga értelmét és igazi jelentését a szellemtől nyeri. A baj éppen az, hogy a sok technikai alkotás és a gépek munkája nyomán a munka is pusztá gépiességgé lett s a szellem az ember egész létéből kivészett. Az élet csak akkor fog ismét értéket és jelentést nyerni, ha az ember a maga közönyéből és nemtörődőségéből felébredve, rájön arra, hogy a szellem nem eloson az élet mellett, hanem áthatja a maga erejével az életet. A lét átszellemiesítése az a cél, amelyre a nyomorult és elfásult embernek törekednie kell. Az tagadhatatlan, hogy az ember élete az érzékiség és az ösztönök talajában gyökerezik, de az érzékiséget és az ösztönöket a szellemnek kell áthatnia a maga nemesítő erejével. A szellemi életnek egységes és új valóságként kell az ember életében megjelennie, amely által a pusztá természet fölé emelkedik és hozzákapcsolódik ahhoz a hatalmas teremtő világ-akarathoz, amely által igazán világlénnyé válik.

A technikának és a gépeknek az a mindent elnyomó zsarnoksága, amely mellett az ember egyéni értékei megsemmisülnek s amely ellen Eucken is minduntalan felemeli figyelmeztető szavát, mind nagyobb és nagyobb mértékben nehezedik reá az emberiség életére, megfosztván azt a

munkában való részvételnek, a kezdeményezésnek, az egyéni reátermettségek érzésének minden gyönyörűségétől. Itt is természetesen a szellem, illetőleg az értelem lesz a gyűlölt bűnbak, amelynek rovására írható az élet elanyagiasodása, mechanizálódása, végeredményben elképzelhetetlen sívársága. Megtalálván a bűnbak, megindul a könnyörtelen küzdelem, amelynek élén a bölcsélet halad. Nietzsche minden képzeletet meghaladó fanatikus hittel tör a szellem és értelem uralma ellen: hadd érvényesüljön az ösztön, amely mint a hatalomhoz való akarat teremt minden értéket és szebb jövőt az emberiség számára. Az értelem örökös töprengése — úgy mond — és fontolgatása az élet ellen elkövetett legnagyobb bűn, amelyet semmiképpen sem lehet kiengesztelni. Követeli az érvényeseknek tartott értékek visszajára fordulását, mert hiszen ezeket az értékeket egytől-egyig a szellem és értelem hozta létre azok érdekében, akik az élet harcaira gyávák és erőtlének voltak — a tömeg és a csőceselék érdekében. Más értékekre van szükség, de mindenkifelett más emberekre. Olyan emberekre, akiknek saját akaratuk szab törvényt s akik felette állnak mindannak, amit az emberek morálnak neveznek. A jelen embere csak híd, amely a felsőbbrendű emberhez vezet át. Ez a felsőbbrendű ember eltöröl mindent, ami a rabszolga-morálra emlékeztet, és megteremt az úri morált, amely csak a saját akarata előtt hajlik meg tisztelettel. Meg kell fordulnia a világnak: a jövő embere, megvetve az értelem és szellem minden parancsát, kényszeríti a dolgokat arra, hogy az ő akaratához igazodjanak és pillanatra sem tűri, hogy az ő akarata igazodjék a dolgoknak ú. n. értékéhez. Ő teremt az értékeket a maga hatalmas ösztönével s ő ad a világnak olyan értéket, amilyent akar.

A maga lelki kiállításában voltaképpen Nietzschével rokon az intellectualismusnak az az ellensége, akinek híre-neve évtizedeken át uralkodott a világon. Bergsont értem. Irrationalismusa az intuitio közvetlen megragadását állítja szembe az értelem elemző munkájával és a fejlődés teremtő erejét hirdeti a szellem hatalmával szemben. Kiindulása az a meggyőződés, hogy gondolkozásunk a maga logikai formáival

nem képes az élet igazi értelmét megismertetni s maga a gondolkodás is a végtelen áramlású életnek lévén egyik aspectusa, hogyan is lenne képes az életnek végtelenségét megragadni? Ezért csak a tehetetlen anyagról tud hát nekünk a gondolkodás hű képet adni, de értéke azonnal relativvá lesz, mihelyt a végtelen tevékenységű életre akarjuk alkalmazni. Az élet életessége megmerevedik, mihelyt a gondolkodás logikai formáiba öntjük. Az életet megragadni és a dolgokat a maguk valójában feltárni csak az ösztön képes. Az ösztön sajátossága éppen az, hogy magára az életre vonatkozik és minden cselekvése szerves teremtői munka, míg az értelem csak gépiesen képes eljárni. Az ösztön nem is tesz egyebet, hanem folytatja azt a munkát, amelyet az élet megkezdett, amikor az anyagot szervezi és végzi ezt a munkát oly mértékben, hogy sokszor azt sem tudjuk megmondani, hol kezdődik az ösztön, s hol végződik az organizálás.

Az ösztön által, amelynek hát ily módon végtelen hatalma van mindenek felett, az intuitio diadalmaskodik az értelem türelmes, elemző munkája felett. Az intuitio u. i. a részrehajlatlan, az önzetlen, a magáról megfeledkező ösztön, amely egyenesen az élet belsejébe vezet az által a sympathia által, amelyet közöttünk és az élet jelenségei között létesít. Bergson legfőbb panaszja már most éppen az, hogy a mai ember az értelemre támaszkodva merőben az anyag világában vész el s tudni sem akar az életnek arról a végtelen és szüntelenül fejlődő világáról, amelynek belsejébe az intuitio vezet. Él ugyan még itt-ott az intuitio is, de már csak mint kialvó lámpa, amely csak olykor-olykor kap életre, s akkor is csak egypár pillanatra. Ez a gyöngé és libegő fény is azonban némiképpen képes arra, hogy áttörjön azon a setétségen, amelyben minket az értelem hagy.

A bölcséletnek megkülönböztető sajátja éppen az, hogy eszköze az intuitio. Hiszen a filozófia feladata az, hogy minden érdek és hátsó gondolat nélkül vizsgálja az élőt. A bölcsélet ez által emelkedik a tudomány és minden tudomány felé: amíg a tudományok csak azért látnak, hogy cselekedetre vezessenek el, addig a filozófia az intuitio erejével

spekulál és egy egészen más fajta ismerettel ajándékoz meg minket, a metafizikai ismerettel, amely a dolgok lényegébe vezet. Mindebből pedig — úgymond Bergson — világos, hogy az *intuitio* maga a szellem, sőt maga az élet. Így lép lassanként az elmélet helyébe a gyakorlat és cselekvés, az ismeret helyébe az élet s az értelem helyébe az *intuitio* hangsúlyozása nemcsak Bergsonnál és követőinél, hanem főleg Angolországban és Amerikában a *pragmatismus* hirdetőinél is. Itt valóban mintha Verulámi Bacon fejtegetéseit olvasnók. Megtartja ugyan az értelem és az ész a maga előkelő szerepét, de nem az elmélet, hanem a gyakorlat s az élet az a legfőbb cél, amelynek szolgálatába állítatnak. Az élet szolgálatában áll minden cselekvés s miután minden az életre tör, a cselekedet értéke is attól függ, hogy mennyiben segíti elő az életet és az élet céljait. Az elmélet és az igazság értéke is ezen szempontok szerint ítélendő meg. Nem kell megvetni és figyelmen kívül hagyni az elméletet, amelyet a filozófia felállít és magyaráz, de vizsgálni kell, vajjon ez az elmélet az élet és az életre vezető cselekvés szolgálatában áll-e. Minden elmélet csak annyit ér, amennyit az életnek szolgálni képes. Az igazság értéke is termékenységétől függ. Az igazi érték a jó lévén, mert hiszen a cselekedet becse jóságától függ, ezért az igazság értékét is végső eredményben ennek a gyakorlati értéknek szempontjából kell elbírálni. Akár William Jamesnek, a pragmatismus amerikai képviselőjének tanát tekintsük, akár az angol pragmatista Schiller bölcséletét vizsgáljuk, a bölcséleti álláspont mindkettőnél ugyanaz: minden elmélet, minden ítélet, minden fogalom s ezek által kifejezett minden igazság csak eszköz az élet kifejlésére.

A szellem ellen indított támadás — úgy látszik — mind nagyobb tért hódít nemcsak a filozófia, hanem a szellemi élet minden mezején s a szellem helyét az élet foglalja el, amelynek szolgálatába állítják az emberi értelemnek minden erejét. Minden törekvés célja az élet megragadása lesz s az *ismeretelmélet* helyét a *lét elmélete* kezdi elfoglalni, hogy azután a metafizika sejtett birodalma felé vezessen a bizonytalan út.

Az élet megragadásának szolgálatában áll Dilthey tana is, ahol a szellem helyét teljes határozottsággal az élet fog-

lalja el, csakhogy Dilthey ezt a keresett életet a történelem folyamán és folyamában szeretné megtalálni. Valóban jellemző nyilatkozat, amelyet egyik művében tesz : ő a történelmi ész kritikáját akarja megírni. E nyilatkozat kellőképpen fejezi ki azt a különbséget is, amely közötté és Kant között fennáll. Nála nem a logikai elemzés vagy a lélektani kísérletezés áll a munka előterében, hanem a *történelmi megértés*. Nem is az a fő, hogy az ismeret határait kitűzzük, miután már azt elemeztük és megmagyaráztuk. Az embert kell megértenünk a maga létében és lényegében. Ámde, hogy mi az ember, erre a kérdésre feleletet nem adhat sem a magunk felett való ábrándozó töprengés, sem a lélektani kísérletezés, hanem csak a történelem. Nekünk először az emberi szellem alkotásait kell taglalnunk, hogy ez által a lelki összefüggések keletkezésébe, a lelki élet formáiba, a lelki élet működésébe vethessünk pillantást. Ámde az emberi szellem történeti termékeinek vizsgálatát össze kell kötnünk magának a történeti folyamatoknak vizsgálatával, mert a lelki összefüggés ezen folyamatok során képződik és alakul ki. A főcél mindenütt a lelki összefüggés megtalálása. Ezt az élő összefüggést azonban nem lassan-lassan keresgélve találjuk meg, hanem az élet nyilvánítja ki azt nekünk, — az élet, amely minden ismerést megelőz. Azaz : a lelki élet szerkezeti összefüggéseit nem megismerjük, hanem megéljük. Ez a megélés teszi lehetővé, s csak ez teszi lehetővé, az emberi életnek, a történelemnek, a lélek mélységeinek megértését. E téren minden oksági kutatás, az oktörvény bármi módon való alkalmazása csődöt mond, mert ez a belső lelki összefüggés nem oki, hanem egészen sui generis összefüggés. Benne a célszerűség az uralkodó s ezen célszerűségnél fogva merőben szubjektív, de egyszersmind immanens is, hiszen nem egy külső cél szerint alakul, hanem egy teljességgel belső célon alapul. Célszerűnek kell lennie, mert minden törekvése az, hogy életértékeket hozzon létre, azokat rögzítse, fokozza, míg ellenben mindent, ami az életre ártalmas, az embertől távol tartson.

A lelki élet nagy összefüggéseiben és az emberi szellem alkotásaiban tehát az élet nyilatkoztatja ki a maga végtelen

gazdagságát és pedig akként, hogy mindenütt ugyanazon élet nyilatkozik, de az egyének sajátos jelleme szerint nyer különböző alakot és formát. Egyének, korok, nemzetek és fajok szerint lesz az élet kialakulása különböző s lesz különböző az egyes korok, nemzetek, népek világnézlete is. Ámde éppen, mert ugyanazon élet nyer kifejezést a lelki összefüggésekben és a szellem alkotásaiban, nem lesz minden kor, egyén és nemzet világnézlete merőben különböző, hanem jelentkezni fognak a történelmi kialakulás folyamán típusok, amelyek az egyes lelki összefüggéseken keresztül érvényesülni fognak a világnézetekben is. Ezeknek a világnézeteknek típusos különbsége természetesen és szükségszerűen fogja éreztetni a maga hatását mindenütt, ahol a szellem alkotásairól van szó: bölceletben, metafizikában, vallásban, művészetben stb. Hogy a különböző életnézetek miféle lelki alkatúak s miként állanak elő, — e kérdés tárgyalása messzire vezetne. A mi szempontunkból elég megjegyeznünk azt, hogy Dilthey tana egyfelől szorosan tapad az élet fogalmához, másfelől pedig a megértés fogalmán át az intuitio érvényesülését sürgeti, mely nélkül a szellem mindenféle nyilatkozása titok marad reánk nézve. Nekünk az embert kell megértenünk s ezt csak úgy tehetjük, ha megismerjük őt a maga lelkiségében, amelyet a történelem alakított ki és formált meg. A lélek ismeretének fontossága s a történelem megértése az a két út, amely az emberhez elvezeti az embert.

A megértő lélektan fontosságát látja be Spranger, aki *Lebensformen* című művében egy ilyenfajta lélektan megírását tűzi ki céljául. A történelem megértésének útján óhajt eljutni az ember és az emberi értékek megismeréséhez Troeltsch, akit korai halála azonban megakadályozott abban, hogy tanát rendszeres egészben adhassa a nyilvánosság elé. Élete vége felé metafizikai sejtések bukkannak fel elméletében, amiből azt lehetne hinni, hogy a felvetett kérdések s főleg a historizmus nehézségeinek megoldására csak a metafizika útját tartotta lehetségesnek. Hasonlót mondhatunk Simmel tanáról is, aki sok bölceleti kanyargás után jutott el az élet fogalmához s lett egy életmetafizika szószólója. Az élet csak úgy magyarázható meg igazán, ha az élet fo-

galmán túlmenve keressük annak jelentését, értékét és magyarázatát. Míg fejlődése elején a positivizmus és Darwin tanai hatottak reá s vezették speculatív útjain, addig élete végén merőben az «életfilozófia» híve lett és az ismeret, a társadalom, az erkölcs magyarázata helyett az *életnézletek* megértésére tört.

Ismeretelméleti alapozás nélkül, többé-kevésbé metafizikai konstrukciók segítségével szeretnék megérteni a történelem kialakulását és a kultúra belső alkatát Keyserling és Spengler, kiknek művei hosszú időn keresztül állottak a filozófiai divat előterében. Amilyen lelkesen fogadta a nagyközönség ezeket a műveket megjelenésükkor, épp oly gyorsan fordul el figyelme azoktól napjainkban. Kétségtelen azonban, hogy mindkét bölcsező a korszellem nyilatkozása volt s mindkettőnek művei telve vannak pompás megfigyelésekkel, meglepő elemzésekkel, gondolkozásra készítő megállapításokkal. Gyakorlati elmélkedéseik háttérben homályos és bizonytalan metafizika lappang. Ez is a korszellem tagadhatatlan jegye.

Dilthey állásfoglalása a pusztán magyarázó lélektan ellen, amely lélektan csupa feltevéseken alapulván, a szellemtudományok részére egészen ingatag alapot szolgáltat csupán, Diltheynek ez az állásfoglalása csak egyik tünete annak a nagy átalakulásnak, amely a lélektan felfogására nézve is végbemegy a legújabb bölcseletben. Mind számosabbak és erőteljesebbek azok a támadások, amelyek az atomizáló associatiós lélektan ellen a bölcsezők és psychologusok részéről napirenden vannak. Az associatiós lélektan megalakulása voltaképpen az angol bölcseletnek köszönhető. A természettudományok előhaladása arra ösztökélte az angol bölcselet empirikus ágát, hogy a lélekre nézve is olyan törvény felállítását kísérelje meg, amelynek segítségével bizonyos lelki elemekből a lelki élet összes jelenségeinek, a legösszetettebbeknek és legmagasabb rendűeknek is, létrejöttét és lefolyását meg lehessen magyarázni. Amiként a természettudományi gondolkozás az atómkokat állította minden test legegyszerűbb elemeinek, úgy ez a lélektani irány az érzeteket vélte a lelki élet legelemibb jelenségeinek s ezeknek összetételéből

szerette volna a lelki élet jelenségeit az associatio törvényének segítségével megmagyarázni. Ez a felfogás természetesen a maga vélt egyszerű részeiből akarta felépíteni a lelki élet egészét s eszébe sem jutott vizsgálni azt, hogy vajjon ezek a részecskék, ha azok a maguk elszigeteltségükben egyáltalán léteznek, vajjon nem a már létező egésztől nyerik-e jelentésüket és értéküket. Már Wundt észrevette, hogy a lélek összetett jelenségeit az alkotó elemek pusztá összeadásából megérteni nem lehet, mert hiszen a lélek magasabb rendű jelenségeiben van egy bizonyos *többlet*, amely éppen ennek a magasabbrendűségnek sajátja s ezt a többletet az elemek összegeződéséből megmagyarázni nem lehet. Ezért tartotta szükségesnek a «teremtő synthesis» elvének felállítását, amelynek segítségével a lélek magasabb rendű jelenségeit meg lehet érteni. A Wundt lélektani felfogásából kinövő Külpe-féle lélektani irány azután már teljes mértékben szükségesnek tartotta a lelki élet jelenségeinek megértése céljából egy olyan Én működésének felvételét, amely Én ott trónol a lélek központjában, osztja a maga parancsait és ad összefüggést, jelentést a lelki jelenségeknek. Ennek az uralkodó Én-nek működése már az associatiós lélektani felfogás egyeduralmának végét hirdeti.

Külpe mellett azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk Bergson erőteljes támadásait sem, amelyeket az associatiós lélektan ellen intézett. Ezek a támadások Franciaországban találtak nagy visszhangra s különösen a francia szépirodalmat termékenyítették meg. Itt az elemek és az associatio szerepe teljesen háttérbe szorul, a lélek életének mechanisztikus magyarázatát a teleologiai felfogás foglalja el, és a magyarázat helyére kerülő megértésben a főszerep az élményt illeti meg. Az élményben van adva az a közvetlen tény, amely a lélektani megértésnek egyetlen és igazi tárgya. A lélektannak, ha célját el akarja érni, meg kell ragadnia a tudat közvetlen adatait. Ezt elérni azonban csak akkor lehet, ha képesek vagyunk a tudatot megtisztítani mindattól, ami nem ő: a lelki megszokottságoktól, társult képektől, odatapadó magyarázatoktól, hogy ez által az őselmények birtokába juthassunk. Hogy azután a tudatnak ily módon

való megértése és a lelki jelenségeknek ily úton való magyarázata ismét csak az életnek és a gyakorlatnak szolgálatába állítandó, — ez már Bergson alapfelfogásából természetesen következik.

Külpéhez és iskolájához szorosan kapcsolódik, sőt azt lehetne mondanunk, egyenesen abból válik ki az a lélektani irány, amely ma már a modern lélektan egész területén elhatározó hatást gyakorol s amelynek alapfelfogását röviden így lehetne jellemezni: A lélek nem összeadott részecskék összege, hanem e részecskéket megelőző szerves Egész. Ez az Egész ad jelentést és értelmet a részecskéknek is, amelyek éppen ezért ezen Egész nélkül minden értelem és jelentés híján lennének. Az Egész hát nem a részecskékből tevődik össze, hanem ellenkezőleg, megelőzi a részecskéket. A modern lélektannak ezért nem az elemektől kell haladnia az Egész felé, amint ezt a hagyományos lélektan tette, hanem az Egészről az elemek felé, hogy ez által az Egésznek értelme és jelentése vetődjék szét az alkotó elemekbe. Ezen a fordított úton halad a Köhler által kezdeményezett alkat-lélektan, amely a maga álláspontját nagy sikerrel alkalmazta az állat-lélektan terén is, sőt indításokat adott arra, hogy az alkatnak, mint szerves Egésznek fogalma más tudományok (chemia és fizika) terén is alkalmaztassék.

Ha már most azt kérdezzük: mi a kiindulási pontja az alkat-lélektannak és a vele rokon lélektani irányoknak, akkor azt kell mondanunk, hogy ezen lélektani irányok mindnyájan megegyeznek abban, hogy a léleknek egy nagy alkati, tehát szerves összefüggése az, amit előbb meg kell ismernünk és meg kell értenünk. Ha pedig ezt a tényt szem előtt tartjuk, akkor világossá válik az is, hogy a Spranger által követelt alkat-lélektan, a Krueger által hirdetett lélektani Egész pszichológiája, a Jaentsch által gyakorolt eidetikus lélektan mind egy tőn fakadnak s egyetlen elv köti egybe őket: a lélek strukturális, tehát teleologiai alkatának hangsúlyozása. Vagy mi egyebet jelent Kruegernek, a lipcsei psychologusnak az a követelménye, hogy a lélek egész fejlődésének és minden lelki jelenségnek magyarázata más nem lehet, mint a lelki Egész, ami azt teszi, hogy minden lelki részlet, amely előt-

tünk kibontakozik, az Egész minőségének és tagozottságának uralma alatt áll? És vajjon nem ugyanezen elv nyilatkozik Spranger tanításában, amely szintén a lélek Egészének alkatából indul ki, s ez az alkatilag Egész a maga jelentését közli a lélek minden élményével akként, hogy az Egész a maga jelentésével ott van a lélek minden nyilatkozásában. És ezeket a különböző színezetű, de egy gyökerű irányzatokat az elv azonosságán kívül összeköti az a meggyőződés is, hogy a lélek Egészének és az Egész mélységeiből felbukkanó élményeknek nem megismerése, hanem *megértése* elvezet magához az élethez, azaz az ember megértéséhez. Ezért szinte mindenik irány egyképpen sürgeti a filozófiai anthropológiának kialakítását, amely azután minden filozófiai kutatásnak alapja lenne. Ez a gyakorlati célzat korunknak talán egyetlen psychologusánál sem ütközik ki oly nagy mértékben, mint Klagesnél. Az ő karakterológiája s ezen alapuló graphológiája minden fenntartás nélkül tartja szem előtt a gyakorlat szempontjait. Klages a romantikus Carus tanához kapcsolódik, de a legnagyobb és döntő hatást Nietzsche tana gyakorolja reá. Amiként Nietzsche kéréletlen gyűlölettel fordul a szellem ellen, amely kiöli az emberből a természetes ösztön minden igaz szavát és megmozdulását, akként Klages is írtó harcot indít a szellem ellen a lélek nevében és érdekében. A szellem nem egyéb, mint «Widersacher der Seele», amely nem engedi, hogy a lélek igazi mélysége juthasson kifejezésre. Ezért ő maga a szellem kikerülésével arra igyekezik, hogy az ember különféle kifejezéseinek magyarázatával jusson közelebb a lélek, azaz az ember megismeréséhez. Az emberi, sőt az állati test különféle kifejezéseiben, első sorban az arckifejezésekben, öntudatlanul jut kifejezésre a lélek belseje, sokszor megközelíthetetlen mélysége s aki ezeket a tudattalan kifejezéseket meg tudja érteni, az képes megérteni a lélek mélységeit is. Ezek a tudattalan kifejezések valahol biológiai mélységekből fakadnak és ülnek ki az ember arcára s mozdulataira, amiből az is következik, hogy egy ilyen kifejezésben azok számára, akik ezeket meg tudják ragadni, az egész emberi lélek benne van. Amíg a szellem és a test között a lehető legnagyobb antagonismus áll fenn s

ezért a szellem a testet sohasem fogja megérteni, addig a lélek és a test között a legszorosabb kapcsolat van, ami nem is lehet másként, ha tudjuk, hogy Klages tana szerint a lélek a biológiai értelemben vett életnek elve. A test minden nyilatkozásán keresztül hát a lélek, az életnek ez az elve, szól felénk, amely tulajdonképpen felhasználja eszközül a testet arra, hogy a maga jelentését láthatóvá tegye. Mindebből világos, hogy az igazi lélektannak egyenesen a vitális lelket kell kutatás tárgyává tennie s azt kell keresnie, hogy a test jelenségein át hogyan nyilatkozik a lélek a maga teljességében. Aki a test jelenségein keresztül nem látja meg a lélek jelentését, az nem psychologus, amint nem voltak psychologusok azok, akik örökösen a megismerő lélekkel babráltak, de nem vetettek tekintetet sem az ösztönökre, sem az indulatokra, sőt az érzelmi megmozdulásokat is csak immel-ámmal tették megfigyelés tárgyává. Hogy azután ezen az elvi állásponton miként alakul ki Klages lélektana és jellemelmélete, ennek tárgyalása már nem tartozik e fejtegetések keretébe, amelyek csak az elvi álláspontokra akarnak rámutatni.

Amiként Klages állást foglal azon lélektani irányok ellen, amelyek csak a tudatos lélekről tanítanak, akként — szintén az élet és gyakorlat érdekében — tör lándzsát a tudattalan érvényesítése mellett Freud s az egész psychoanalytika, amely a maga lélektani elméletét valójában a lelki gyógyítások érdekében dolgozta ki és propagálta. Hogy itt is előtérben az ember megismerése és az anthropologia áll, mi sem mutatja inkább, mint az a tény, hogy a psychoanalytikusok körében is mindenütt élénk a törekvés az ember jellemének kutatására s általában az anthropologia kialakítására. Meg kell elégednünk azzal, hogy e törekvések jellemzésére Jung dolgozataira mutatunk rá, amelyekben az író higgadtsága fékezi a psychoanalytikusok megszokott túlzásait. Jung tana is merőben a tudattalan tényén épül fel, mint olyan tényen, amely nélkül az emberi lélek s maga az ember nem érthető meg. Tudattalan pedig, Jung szerint, minden olyan lelki elem, amely a tudat küszöbét el nem érte. Az így értett tudattalan mindig tevékeny és örökös coordinációban áll a tudattal. Ezek a tudattalan tartalmak a személyiségnek alkotó részei

s ezért a személyiség csak ezen tudattalan tartalmak segítségével érthető meg igazán. A tudattalan tartalmak u. i. alkalomadtán tudatosakká tehetők s ezen tudatossá tétel által személyiségünk terjedelme növekedik. S miután e tudattalan tartalmak rendesen leszorított, a tudatba nem engedett vágyak, törekvések stb., ezért a személyiség említett növekedése elsősorban éppen erkölcsi jellegű. De tudnunk kell azt is, hogy a személyes jellegű tudattalan lelki tartalmakon kívül vannak kollektív tudattalan tartalmak is. Ezek a kollektív tudattalan lelki tartalmak őseredeti lelkifunkciók által jöttek létre s nem öröklött képek vagy lelki tartalmak, hanem öröklött pályák és kategóriák. Jelentésük az ember személyiségének kialakulására és ismeretére nélkülözhetetlen, mert hiszen a dolgot voltaképpen megtekintve, a mi személyünk ezeknek az öröklött és egyetemes dispozióknak az alapján és mélységes fundamentumán nyugszik. Személyes lelkünk tehát úgy aránylik a kollektív lélekhez, mint az egyén a társadalomhoz. Ha ezek a kollektív, ősi elemek nem volnának, az ember nem is volna ember. A tudatos személyiség valóban nem is egyéb, mint a kollektív tudattalannak önkényes metszete, amelyen keresztül többé-kevésbé a kollektív tudattalan szól felénk. Nagy szerepe még világosabban látható, ha meggondoljuk, hogy Jung tana szerint ez a kollektív tudattalan tulajdonképpen minden idők világtapasztalatának lecsapódása, tehát egy olyan tudattalan képe a világnak, amely aeonok hosszú során keresztül képződik és alakul. Ebben a tudattalanban ezek szerint olyan végtelen lehetőségek szunnyadoznak, amilyenekről a tudatnak még csak sejtelve sem lehet. Megszámálhatatlan évezredek és tudatra nem jutott egyéni megfigyelések lappanganak itt, hogy alkalomadtán a tudat felszínére törve, azt gazdagabbá és életteljesebbé tegyék. Ekként fonódik egybe az egyéni tudattalan tapasztalás a történelem folyamán felraktározódott világtapasztalattal, hogy kiépítsék azt az egyéni személyiséget, amely azután a szellem nagyszerű alkotásait hozza létre, a tudat világosságára emelvén azt, ami ott nyugszik a tudattalan mélységeiben évezredek hosszú sora óta. Az egyéni tudattalan és a kollektív

tudattalan egyformán nélkülözhetetlenek az ember megismerésére, amiként a lelki összefüggések kialakulására az egyéni fejlődés és a történelem fejlesztő munkája egyaránt fontosak Dilthey elméletében az ember lelkiségének megértése szempontjából.

Az Egésznek és az Egész teleologiai alkatának hangsúlyozása jellemzi a bölceletnek azt az irányát is, amely szorososan a biológiához tapad s amelyet Driesch munkássága juttatott a legvilágosabb kifejlésre. Az ő munkássága nyomán — úgy látszik — az élet tüneteinek mechanisztikus magyarázata helyére mindinkább az élet jelenségeinek teleologiai felfogása lép és a neovitalismus tana lesz uralkodóvá a biologia elméletében, amelynek alapköveit Kantnak az ítélőerőről írott kritikái műve, ez a bámulatosan gazdag és mélységes munka, rakta le.

Evvel a neovitalistikus felfogással, amely a biologia terén a célok uralmát hirdeti, együtt jár az Egésznek mint organikus alakulatnak előtérbe állítása, amint ezt már az eddig jellemzett modern lélektani irányoknál láttuk s amint az Driesch biologiai bölceletében talán még erőteljesebben jut kifejezésre. Driesch mereven szembeállítja az összeget és az Egészet : az összeg az összeadott részeket foglalja magában, de nincs benne semmi, ami a részekben ne volna meg ; az Egész ellenben több, mint részeinek összege, mert benne egy új elem vesz részt, ami által minden Egésznek egyéni jellege van. A mechanisztikus folyamatokban mindig csak pusztán összegeződésekkel találkozunk s ezen összegekben hiába keresünk valami újat, ami az összegeződött részekben ne volna meg ; a szerves élet terén ellenben az összegek helyét az Egész foglalja el, amelyben a részek mind az Egész céljának állanak szolgálatában. Nem kell talán a figyelmet felhívunk arra, hogy Drieschnek ez az álláspontja ugyanazon az elvi meggyőződésen nyugszik, amely az alkat-lélektan és a vele rokon lélektani irányok kiindulása : az Egész megelőzi a részeket, amelyek jelentést és értelmet tőle nyernek. Driesch elméletében tulajdonképpen arról van szó, hogy a lélektani szemlélési mód átvitetik a biologiai jelenségek magyarázatára is, aminek következtében a mechanisz-

tikus magyarázat merőben a szervetlen, első sorban a fizikai világ tüneményeinek megértésére szorítottatik.

Ha az eddigi fejtegetéseken végigtekintünk, nem zárkozhatunk el annak megállapításától, hogy a pozitivizmus elvirágzása után a gondolkozás figyelme folyton növekvő mértékben fordul el a tárgy vizsgálatától, húzódik vissza a szellem tevékenységeinek előtérbe állításától és fordul a lélek s vele együtt az alany, az egész ember lényegének vizsgálata felé. Az élet fogalmából kiinduló és ismét csak odátérő bölcsélet, a lélektan különböző irányai, Dilthey, Driesch, Jung stb. kutatásai mind egy elvi alapról indulnak ki, s mind arra törnek, hogy a cselekvés és gyakorlat érdekében mennél tüzetesebben ismerjék meg az embert, mennél valószínűbben tárják fel a lélek életét s azokat a lelki összefüggéseket, amelyek nélkül a lélek nyilatkozásai értelmetlen és jelentéstelen khaosz.

BARTÓK GYÖRGY.